

32. Сірополко С. Історія освіти в Україні / Український Вільний університет, Мюнхен. — К: Паук. думка, 2001. — С. 691.
33. Драпици С. Конституция СССР и РСФСР в ответах на вопросы. — Л.: Раб. изд-во «Прибой», 1924. — С. 40.
34. Збірник чинного законодавства УСРР про народну освіту / Склад М. А. Глейзер. За ред. із передм. Я. П. Ряпо. — 2-е вид. із змін. і доп. — Х.: Юрид. вид-во ЦКЮ УСРР, 1927. — С. IX.
35. Булгаков С. П. На пиру богов pro и contra *современные диалоги* // Булгаков С. П. Труды по социологии и теологии. — М.: Наука, 1999. — Т. 2: Статьи и работы разных лет. 1902–1942. — С. 338.

УДК 340.15(477)

М. Крумаленко,
асистент кафедри історії держави і права ОНЮА

ЗАЛЕЖНІСТЬ ПРАВОВОГО СТАНОВИЩА НАСЕЛЕННЯ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО У XIV–XVI СТ. ВІД РЕЛІГІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

Постановка проблеми. У середні віки правове становище населення багатьох країн світу залежало від релігійної політики держави. Не було винятком і Велике князівство Литовське, до складу якого на той час входили і українські землі. Але на відміну від інших країн Європи Велике князівство Литовське відрізняла віротерпимість і доброзичливе відношення до різних народностей. Проте, наявність у державі представників різних віросповідань вимагала від неї внесення певних коректив у їхнє правове становище.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових дослідженнях, які стосуються історії держави і права Великого князівства Литовського питання залежності правового становища населення від релігійної політики держави майже не розглядалося. У тій чи іншій мірі цієї проблеми торкалися у своїх роботах М. К. Любавський [1], І. І. Лаппо [2], С. А. Лазутка [3]. Безпосередньо релігійній політиці Великого князівства Литовського присвятили наукові праці А. П. Грицкевич [4], А. Л. Хорошкевич [5], С. В. Палуцька [6], П. П. Музиченко [7], Н. М. Яковенко [8]. Майже повна відсутність наукових робіт, які б розглядали правове становище населення на українських землях у XVI ст. у залежності від його віросповідання зумовила вибір автором теми дослідження.

Метою цієї статті є дослідження особливостей правового становища населення в українських землях Великого князівства Литовського у XVI ст. в залежності від його релігійної приналежності.

Виклад основного матеріалу. Характеризуючи внутрішнє і зовнішнє становище Великого князівства Литовського у першій половині XVI ст. М. К. Любавський відзначав: «Час був не таким, щоб загострювати внутрішні релігійно-національні відносини» [9].

Надання рівних прав шляхті Великого князівства Литовського за Статутом 1566 р. було результатом затяжної політичної боротьби, яка розпочалася

відразу ж після християнізації литовців за католицькими обрядами. У 1387 р. хрестили тільки язичників і привілей, який Ягайло надав боярам, стосувався тільки їхніх прав. Бояри українських і білоруських земель Великого князівства Литовського правом власності користувалися з давніх-давен і підтвердження цих прав не потребували. Але 22 лютого того ж року Ягайло приймає акт, який вимагав від шляхти білоруських і українських земель прийняття католицької віри і підпорядкування римському папі. Коли ж наступник Ягайла князь Вітовт почав здійснювати цю політику, він зустрів жорсткий опір і був змушений підтвердити українським землям обласні привілеї, які проголошували принцип: «Ми старини не рушимо і новизни не вводимо». Та згодом католицизм стало політичним знаряддям польських феодалів у їх намаганнях приєднати українські землі до Польщі. Після укладання Кревської унії посилювався наступ католицизму на православну віру. Подальше юридичне закріплення союзних відносин Великого князівства Литовського з Польщею було здійснено актом Городельської унії 1413 р. Городельський привілей 1413 р., виданий Ягайлом і Вітовтом, мав своєю метою зміцнення і розповсюдження на землях Великого князівства Литовського католицької віри. У ньому стверджувалося, що з розповсюдженням католицької віри держави і землі, які знаходилися у складі Великого князівства Литовського були «включені, передані, приєднані до польського королівства за згодою князів, панів, шляхти, посадових осіб і бояр Великого князівства Литовського» [10]. З метою підвищення католицьких магнатів і шляхти над православними ст. 3 і ст. 12 Городельського привілею встановлювали переваги і порядок надання гербів тим феодалам, які приймали католицьку віру. Привілей закріпив положення за яким на всій території держави воєводами і каштелянами призначалися тільки католики. Ця норма розповсюджувалася на всі державні посади, у тому числі і на Пани-раду. Таким чином, прихованою метою, яку ставила перед собою польська панівна верхівка, приймаючи Городельський привілей було розпалювання релігійної ворожнечі у Великому князівстві Литовському, гоніння на некатоліків і тим самим призупинення процесу зрівняння в правах шляхти і магнатів, а також підриєдності простого народу. Цей акт призвів до розколу у суспільстві і з метою подолання цієї кризи і консолідації панівної верхівки держави у 1432, 1434 і 1447 рр. приймаються привілеї, якими офіційно проголошувалися рівні права для католиків і для православних. Гродненський привілей 1432 р. створював правові засади для оформлення привілейованого стану шляхти, маючи на меті її об'єднання незалежно від віросповідання. Саме тому, цей привілей і привілей 1434 р., який доповнював його, з впевненістю можна вважати найважливішими на той час правовими актами у справі об'єднання і консолідації шляхетського стану. Отже, плани католицької верхівки польської влади, спрямовані на окатоличення русько-литовської панівної верхівки на цьому етапі зазнали поразки. Дуже добре з цього приводу висловився М. Покровський: «Можна вважати доведеним, що тенденції католицизму не знайшли собі втілення в литовсько-руській дійсності. Знаменитий Городельський привілей 1413 р., який усував васалів некатоліцького сповідання від вищих посад у

великому князівстві, у цьому своєму пункті залишився мертвою буквою, а у 1432 р. усі переваги, надані цим привілеєм боярам-католикам, були формально поширені і на бояр-православних» [11]. Важливим актом у формуванні правового становища населення став привілей Казимира 1447 р., що значно розширив коло осіб, за якими визнавалися права шляхти, незалежно від їхнього віросповідання. Проте напруги у суспільстві цей акт не зняв. У 1481 р. була прийнята постанова, яка забороняла будівництво православних храмів. Підлягала забороні і передача земель православним церковним організаціям. Такі дії уряду викликали обурення українських і білоруських князів. У відповідь на це рішення спробу державного перевороту зробив Сімон Бельський, а у 1508 р. Михайло Глинський. Обидва ці князі виступали проти засилля католицької віри і шукали підтримки у православного московського князя. Цей факт спростовує думку про повальне віровідступництво православної знаті. Тут варто не забувати очевидного: «інтереси кожної з Церков виборювалися в жорсткій конкуренції кількох християнських обрядів, які змагалися між собою на українських теренах...», і далі, «речовим доказом» досягнень/втрат для кожної з Церков були душі «людей великих» — князів та магнатів, і саме тут створювалося широке поле для перебільшень, які з часом набули статусу достовірного свідчення, а, крім того, були ретроспективно перенесені з вузького магнатського прошарку на весь шляхетський загал» [12]. Аналіз досліджень Г. Литвина дає підстави стверджувати, що у середині XVII ст. близько 90% української еліти дотримувалися православного обряду [13].

У останнє десятиріччя XV ст. у Великому князівстві Литовському посилюється тенденція толерантного відношення до релігійних вірувань. У 1492 р. Олександр Казимирович затверджує універсальний привілей у якому підтверджувались, з частковими змінами і уточненнями, усі права і привілеї, проголошені у раніше прийнятих привілеях. М. Любавський вважав, що після 1492 р. становище православних і католиків у державі зрівнялось. Стислий аналіз змісту привілею дозволяє зробити висновок про те, що він був своєрідною феодальною конституцією, яка закріпила основи суспільного і державного ладу Великого князівства Литовського, а також рівне правове становище панівної верхівки, незалежно від релігійної приналежності у рамках християнства.

Конституційний характер привілею 1492 р. підтвердив Гродненський привілей від 7 грудня 1506 р. Характеризуючи владу великого князя, він зберіг церковну формулу «Божою милістю», але підкреслив, що його обрання має відбуватись за згодою і бажанням духовних і світських феодалів, а також інших християнських підданих Великого князівства Литовського. Звичайно, в дійсності, прості люди не приймали участі в обранні великого князя, і внесення цього запису до привілею свідчило про бажання панівної верхівки тримати владу у своїх руках ніби від імені усього народу.

У значній мірі толерантності у питаннях релігійної політики сприяв Статут 1529 р., в якому яскраво відображаються ідеї правової держави. У Статуті відсутнє визначення відносин між державою і церквою, немає поняття образи релігії і церкви, цивільна особа не підлягала покаранню за нормами каноніч-

ного права. Над релігійними відмінностями починає домінувати поняття єдиного громадянства і приналежність до тієї чи іншої церкви вже не відігравала такої ролі як раніше. Навіть члени однієї і тієї ж родини, особливо це відносилось до магнатських родин, могли сповідувати різну віру [14]. Статут надавав рівні права свідчення у земельних питаннях будь-якому християнину, як католику, так і православному: «свідками у справі про землю і про доказ права на володіння землею не можуть бути допущені ні жида, ні татари, а тільки християни латинського або грецького віросповідання» (Арт. 5, розд. VIII) [15]. Такі ж рівні права за Статутом 1529 р. усі християни отримували і на холопів (Арт. 5, розд. XI) [16]. Проте, при визначенні прав християн законодавець керувався принципом поділу християн на тих, хто дотримувався і не дотримувався релігійних обрядів. Так, вказана норма Статуту 1529 р. про допуск свідками у земельних справах містить застереження: «християни латинського або грецького віросповідання, які не причащаються і не ходять на сповідь, не мають бути допущені свідками до суду у справах про землю» (Арт. 5, розд. VIII). Від свідків у земельних справах вимагалось також, щоб вони «щорічно бували у своїх капеланів або попів на сповіді і приймали причастя» (Арт. 5, розд. VIII). У зв'язку з позицією законодавства у релігійних питаннях Статут можна назвати пам'яткою «охоронного» характеру, яка стояла на сторожі ортодоксального християнства [17].

Проте, якщо в кінці 20-х рр. гострота релігійного питання у Великому князівстві Литовському послабла, то повторення обмежувальних статей Городельського привілею 1413 р. загальноземськими привілеями 1529, 1547 і 1551 рр. не можна розглядати інакше як реакцію на фактичне посилення ролі і впливу православних магнатів в управлінні державою. Але окремі реакційні прояви у релігійному питанні не змогли зупинити загального потепління релігійного клімату у державі. У 1563 р. обмежувальні статті Городельського привілею в черговий раз були скасовані законодавчим шляхом. Привілей 1563 р. був включений до Статуту Великого князівства Литовського 1566 р. Як Статут 1566 р., так і Статут 1588 р. не містили положень, які б враховуючи релігійну приналежність суттєво впливали на правове становище населення.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна дійти висновку, що залежність правового становища населення українських земель від релігійної приналежності у XIV–XVI ст. не була однаковою. Якщо у загальноземських привілеях XIV–XV ст. робилися спроби обмежити права православної частини населення, то з кінця XV століття релігійна політика держави стає більш толерантною у питаннях віросповідань. Зрівняння в правах католиків і православних мало привести до консолідації панівної верхівки, а отже і до зміцнення держави. Аналіз статистичних даних про прийняття католицької віри українськими панами і шляхтою спростовує існуючі у історичній та історико-правовій літературі твердження про їхнє масове окатоличення, а звідси і «національну зраду». Слід зауважити, що належність простого люду до тієї чи іншої християнської конфесії не впливала на його правове становище.

Література

1. Любавский М. К. К вопросу об ограничении политических прав православных князей, папов и шляхты в Великом княжестве Литовском до Люблинской унии // Сборник статей, посвященных В. О. Ключевскому. — М., 1909. — Ч. 1. — С. 13–17.
2. Лаппо И. И. Великое княжество Литовское за время от заключения Люблинской унии до смерти Стефана Батория (1569–1586). — С.Пб., 1901. — Т. 1. — С. 195–198.
3. Лавутка С. А. I Литовский Статут — феодальный кодекс Великого княжества Литовского. — Вильнюс, 1973. — С. 130.
4. Грицкевич А. П. Историография истории православной церкви в Белоруссии (XIV — середина XVI в.): Из истории книги в Белоруссии. — Минск, 1976. — С. 137–138.
5. Хорошкевич А. Л. О международных аспектах религиозной политики Великого княжества Литовского времени Первого Статута 1529 года // Первый Литовский Статут 1529 года. — Вильнюс, 1982. — С. 28–37.
6. Палуцкая С. В. Статуты Вялікага княства Літоўскага у гістарыяграфіі (на матэрыяле кашфэсіпальнай праблематыкі) // Второй Литовский Статут 1566 года: Материалы науч. конф., посвящ. 425-летию Второго Статута. — Вильнюс, 1993. — С. 113–123.
7. Музиченко П. Вплив церкви і церковного права на розвиток правової культури на українських землях у XIV–XVI ст. // Наукові праці Одеської національної юридичної академії. — О., 2002. — Т. 1. — С. 80–90.
8. Яковенко П. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. — К., 2002.
9. Любавский М. К. Вказ. праця. — С. 13.
10. Любавский М. К. Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно. — М., 1915. — С. 318.
11. Покровский М. П. Избранные произведения. — М., 1966. — Кн. 1. — С. 457.
12. Яковенко П. Вказ. праця. — С. 14.
13. Див.: Litwin П. Catholicization among the Ruthenian Nobility and Assimilation Processes in the Ukraine during the Years 1569-1648 // Acta Poloniae Historica. — 1987. — Т. 55. — Р. 77.
14. Юргинис Ю. Литовский Статут — памятник истории права и культуры Великого княжества Литовского // Первый Литовский Статут 1529 года: Материалы респ. науч. конф., посвящ. 450-летию Первого Статута. — Вильнюс, 1982. — С. 17.
15. Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. Т. I. Статут Великого князівства Литовського 1529 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Пашькова. — О., 2002. — С. 263.
16. Там само. — С. 282.
17. Хорошкевич А. Л. О международных аспектах религиозной политики Великого княжества Литовского времени Первого Статута 1529 года // Первый Литовский Статут 1529 года: Материалы респ. науч. конф., посвящ. 450-летию Первого Статута. — Вильнюс, 1982. — С. 36.

УДК 347.23(470)“18/19”

Н. В. Папова,
асистент кафедри історії держави і права ОНЮА

ПИТАННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В ХІХ-ХХ ст.

В даному дослідженні висвітлюються основні питання права власності Російської імперії в ХІХ — поч. ХХ ст. Визначення права власності в цей період уявляє собою деякі труднощі, не дивлячись на простоту і ясність, тому основною метою роботи є завдання дати чітке визначення права власності в цей період, виділити обмеження права власності за законом, засоби придбання права власності та їх класифікацію, проаналізувати вплив німецького і французького цивільних кодексів на законодавство Російської імперії.